

1908 BOYKOTU

Erdal Yavuz*

1908 Haziranında İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nicholas Reval'de biraraya gelmişlerdi. Bu görüşmelerde Makedonya için yeni bir plânın tezgâhlandığını düşünen Jön Türk'lerin bu oyunu boşa çıkarmak için biran önce eyleme geçtikleri söylenir. 24 Temmuz 1908 hareketi de uluslararası bir bunalımı hızlandırmış oldu. Bosna ve Hersek 1878 Berlin Kongresinde beri ismen Osmanlı toprağı olmakla birlikte, Avusturya'nın yönetimi altına alınmıştı. Avusturya, Osmanlı Devletindeki yeni rejimin güçlenmesinin ve Bosna - Hersek'in yeni Osmanlı parlamentosunda temsil edilmesinin doğuracağı sorunları düşünerek bu iki yeri biran önce kendi topraklarına katmak istedi. Avusturya 5 Ekim 1908'de bu kararını açıklarken, aynı gün Bulgaristan da bağımsızlığını ilan ediyordu⁽¹⁾.

Her iki haber de 6 Ekim 1908 tarihli İstanbul gazetelerinde duyuruldu. Yine en son alınan haberler arasında, İngiltere hükümetinin Bosna ve Hersek'in ilhakını tanımayacağını bildiren bir Reuter Ajansı telgrafı da bulunuyordu⁽²⁾.

Haber yayılır yayılmaz, İstanbul'un çeşitli yerlerinden toplanarak büyüyen bir kalabalık İngiltere Sefareti önünde gösteriler yaptı⁽³⁾. Bu arada İstanbul Borsasında tahvil fiyatları düşmeye başladı. Bir yandan Bakanlar Kurulu olağanüstü toplanarak Avusturya ile Bulgaristan'a gönderilecek protesto notalarının metnini hazırlarken diğer yandan da halk taşkın hareketlerden kaçınmaya çağrılıyordu⁽⁴⁾.

Osmanlı ordusunun o sıradaki durumu Avusturya'ya karşı kuvvete başvurma olanağı vermiyordu. Kaldı ki iç durum da güven verici değildi. Meşrutiyetin ilanından beri zaman zaman rejime karşı hareketler ortaya çıkıyordu. Balkanlardaki son gelişmeler üzerine 6 Ekim akşamı Avusturya'ya karşı başlayan gösteriler çok çabuk nitelik değiştirerek dinci, padişahçı gösteri ve saldırılara dönüştü⁽⁵⁾.

(*) Dr. Asistan, Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi, Ankara Üniversitesi.

Bu gelişmeler üzerine, halkı, hedefi dışarıda olan bir harekete yöneltmek için, İttihat ve Terakki Cemiyeti Avusturya mallarına karşı bir boykotu örgütlemeye girişti⁽⁶⁾. 8 Ekim günü duvarlar «Avusturya Emteasını Almayınız» yazılı afişlerle donatıldı. Avusturya mağazalarının önünde toplananlar kimseyi içeri sokmadı. Aynı gün Selanik ticarethaneleri de Avusturya fabrikalarına gönderdikleri telgraflarla siparişlerini geri aldıklarını bildirdiler⁽⁷⁾.

9 Ekim 1908 tarihli **Tanin**'de Hüseyin Cahit, «Avusturya Emteasını Almayınız» başlığı altında boykotu açıkça başlatan yazısını yayınladı⁽⁸⁾. Hüseyin Cahit bu yazıda,

«Osmanlılar hükümet ve idarelerini adalet ve hakkaniyet esaslarına bina etmek için çalışırlarken dahilî bir kargaşalık, haricî bir harp çıkararak istibdadın iadesini temin etmek fikriyle hakkı, insaniyeti adî ayaklar altına alan Avusturya'nın murdar metalarını almayınız. Evet Avusturya'dan ne geliyorsa, kumaş, esvab, çorap, mendil, fanila hiç birine bir osmanlı parası vermeyiniz,» diyor

ve bunu değişik sözcükler ve heyecanlı bir anlatımla yazı boyunca yineliyordu. Hüseyin Cahit, halkı, «tabir-i mahsusuyla boykotaj» yapmaya çağırırken Çinlilerin Amerikan mallarına karşı yaptıkları boykottan da örnek vererek «...bu hareket-i vatanperverane bize nümune-i emsal olsun» diyordu.

O sırada sorunun çözümü için tek çıkar yolun Avusturya ile karşılıklı görüşme olduğu görüşü, hükümet çevrelerinde olduğu gibi basında da yaygındı⁽⁹⁾. Ancak, görüşmelerde etkili olabilmek için Avusturya'nın Türkiye'deki çıkarlarına da olanaklar ölçüsünde darbe vurulmak isteniyordu. Bu yapılırken de halkın taşkınlıklardan kaçınması ve hükümeti izlemesi öğütleniyordu⁽¹⁰⁾. 10 Ekim günü, halk Avusturya mallarını boykot etmenin yanı sıra, Avusturya gemilerine de binmemeye ve mal vermemeye çağırılıyordu. **Tanin**, «kendi Osmanlı vapur kumpanyalarımızı tesis edinceye kadar vereceğimiz paralar hiç olmazsa bize destek gösterenlere gitsin» diyordu. Yine aynı gazetede boykotun daha etkili olabilmesi için tüccarların bir sendika oluşturması öneriliyordu⁽¹¹⁾. Bu arada Avusturya mağazalarına karşı bazı saldırı olayları üzerine Avusturya Sefareti'nden Zabtiye Nezareti'ne yapılan bir başvuruya boykotla ilgili teşvik ve tahriklerin yasaklanması istendi. Bu tepki üzerine, basında da yeniden halkı uyaran ve şiddete başvurmaktan kaçınmaya çağırın yazılar yoğunluk kazandı.

Yine bu sırada, boykotun bir başka adımı olarak Avusturya bankalarına para yatırmama ve yatırılmış olanları da geri alma çağrısı yapıldı (12).

11 Ekim Pazar günü İstanbul sokaklarında yeni bir hareketlilik vardır. Büyük çoğunluğu Avusturya'dan ithal edilen feslerin giyilmesini önlemek için «nemçe usulüyle dökülerek yapılmış arakiyelerin» örgütlü satışı başlamıştır. «Serpuş-u millî» olarak nitelendirilen bu yeni fesler, ithal edilenlerin sekizde bir fiyatına, 50-60 paraya satılmaktadır. **Tanin'e** göre halk bunun Avusturya mallarını almamak için getirilen bir tedbir olduğunu anlayınca derhal koşup bu «millî» feslerden bir tane edinmekte ve Avusturya feslerini başından çıkarıp parçalamaktadır(13).

Ertesi gün Avusturya Sefiri Marki Pallavicini Bab-ı Ali'ye gelerek boykot olaylarıyla ilgili olarak hariciye nazırından açıklama istedi. Avusturya Sefirine göre özellikle mavnacı ve kayıkçılar Avusturya gemilerinin yolcu ve yükünü boşaltmamaktaydılar. Bu yalnız Avusturya'ya değil diğer devletlere de zarar verebilirdi. Pallavicini'ye verilen cevap, «ticaret serbesttir, mavnacı ve sandalcıların gönlünü yapmaktan başka çare yoktur» oldu(14).

13 Ekim Salı günü Sultanahmet Meydanında 40-50 bin kişinin katıldığı «cesim bir içtima» dan sonra Beyoğlu tarafına kadar yürüyen halk, Fransa ve İngiltere Sefaretleri önünde sevgi gösterileri yaptı(15). Bir gün sonra ise İstanbul'daki fes satıcıları ellerinde bayraklarla Bab-ı Ali'ye giderek kendilerine yapılan baskılardan yakındılar. Fes satıcıları, satışlarına engel olduğu gibi, bazı kimselerin «bu fesler ortadan derhal kaldırılmayacak olur ise keseceklerini, yağma edeceklerini» söyleyerek tehdit ettiklerini bildirdiler(16). Fes satıcılarının bu karşı-gösterisinin yanısıra, çeşitli yörelerden gelen boykot haberleri de çoğaldı. Tüm kahve ve şeker tüccarları Trieste'ye bir telgraf çekerek artık Avusturya şekerini ithal etmeyeceklerini duyurdular. Yafa limanında ise halk, kayıkçı ve mavnacıların Avusturya gemisinin yolcu ve yüklerini boşaltmasını engelledi. Daha sonra Avusturya postahanelerine saldırılarak posta arabaları ve kutuları tahrip edildi. Yine 14 Ekim günü Kavala'da yapılan bir miting'de Avusturya ve Bulgaristan mallarına karşı açılan «harb-i iktisadî» nin yararları Türkçe, Rumca ve İspanyolca nutuklarla halka anlatıldı(17).

Bu arada, Avusturya mallarının en önemli ihraç merkezi olan Trieste'de boykotun etkileri görülmeye başladı. 17 Ekim Cumaertesi günü Trieste borsasından Avusturya Dışişleri ve Ticaret Ba-

kanlarına telgraf çekilerek boykota karşı derhal bir önlem alınması istendi.

Ekim'in ikinci yarısında boykotla ilgili haberler arasında, Selanik pamuk ve pamuklu dokuma tüccarlarının yanısıra diğer şehirlerdeki tüccarların da Avusturya malı ithal etmeme kararları yer aldı. Yayınlanan bildirimlerde Avusturya malı yerine mümkün olduğu kadar yerli veya dost devletler malı kullanılması öğütleniyordu. Tüccarların yanısıra kayıkçı ve hamalların eylemleri, halkın toplu gösterileri sürüyordu⁽¹⁸⁾. Yine Ekim'in son günlerinde bir olay yabancı postahaneler konusunun tartışılmasına yol açtı. Osmanlı Bankası'nın bir hademesi, üzerinde Avusturya pulları bulunan mektupları göndermek için yanlışlıkla Osmanlı postahanesine getirmişti. Bu yanlışlık sonucu bankanın, mektuplarını Avusturya postahanelerine verdiğini öğreniliyordu. Bu olay sırasında Osmanlı Bankası ve yabancı postahaneler aleyhinde kullanıldı⁽¹⁹⁾.

Bu arada, memurların fes yerine kalpak giymeleri giderek yaygınlaştı. Kasım başında İstanbul tüccarları, polisler için elbiseleri renginde iki bin kalpak ısmarladı. Beyrut'ta da deve tüyünden kalpak yapımı için bir şirket kurulmasına karar verildi. 1909 yılı başlarında resmî daire memurlarının büyük bir kısmı fes yerine kalpak giyiyordu⁽²⁰⁾.

Boykot'un başlamasından beri ortaya çıkan sorunlardan biri de önceden anlaşması yapılmış, parası ödenmiş malların sınırlardan geçirilebilmesi ve satılabilmesi konusuydu. **Tanin**, Osmanlı tüccarlarının zarar görmemesi için bir yandan bu konuda müsamahalı davranılmasını öğütlerken, öte yandan da tüccarların bir sendika kurması zorunluğu üzerinde duruyordu. Tüccarların boykot sonucu ortaya çıkan zararları önlemek için buldukları çözüm «Tüccaran-ı Osmaniye Heyeti» adına 19 şirket temsilcisi tarafından 4 Kasım 1908'de alınan bir kararla açıklandı⁽²¹⁾.

«Tüccaran-ı Osmaniye Heyetinin Boykotaj
Hakkındaki Mukarreratı,

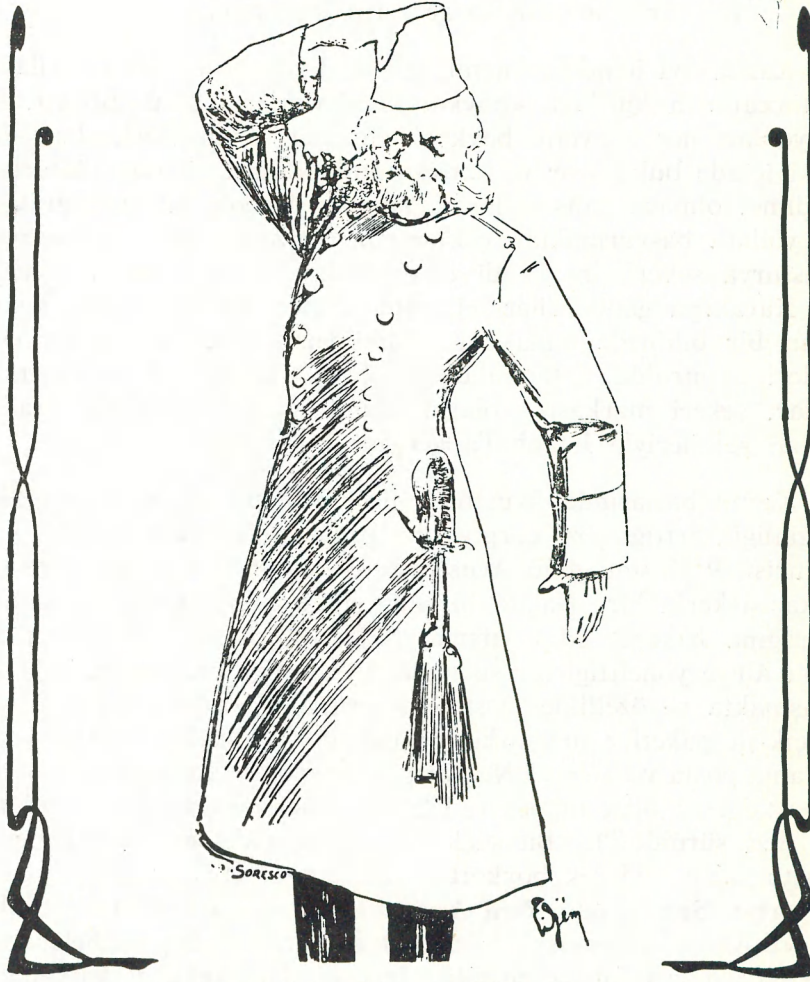
Bugünkü ictimamızda bervechi ati mukarrerat
ittihaz edilmiştir :

Avusturya emteasına karşı yapmakta olduğumuz boykotajın şiddetle devamına, fakat bedeli tediye olunmuş veya konsimentosu mukabilinde «akseptasyonu» verilmiş olan mallar Osmanlı malı add ve itibar edilece-

آرته بلی
استانبول
۷۰ طوق
طوقه فر
۸۰ طوق
عالم اجنبیه
۱۲ فرانک
نسخه
۵۵ پاره

ساحب امتیاز
و مدبری
صلاح جیسکوز
اداره مخامسی:
پت اوغلمه
بیون سوتانی
۱۳ نومبر

L'empereur d'Autriche, soucieux d'atténuer les effets
du Boycottage, arbore la fés afin d'encourager ses peu-
ples à adopter ces colifars laissées pour compte.

فیس قارشه لرین میانت منصفه اوستریا ایمپراطوری
کندیسی و اوستریا اردوسی ایچون فیس سرپوش رسمی اولوق
قبول ایشدر.

Dönemin çeşitli dergilerinde Boykotla ilgili pekçok karikatür yayımlandı. Cem'in bir karikatürü de Kalem dergisinin 4 Kânun-u Evvel 1324 (17 Aralık 1908) tarihli sayısına kapak olmuştur. Eskitürkçe alt yazıda «fes fabrikalarını sinayet maksadıyla Avusturya İmparatoru kendisi ve ordusu için fesi serpuş-u resmi kabul etmiştir» deniyor.

ğinden bu babda teşkil eden komisyon tarafından bad'el tetkik bu malların konsimentosu yine bu komisyon tarafından imzalanacak ondan sonra gümrükten çekilmesine müsaade olunacağına namus ve haysiyetimiz üzerine kasem ederek karar verdik ve bu karar hilafında hareket edenleri matbuat-ı osmaniye vasıtasıyla teşhir ederek terzil etmeye karar verip imzaladık.»

Kasım ayı içindeki önemli gelişmelerden biri de, her vilayette tüccarların kurduğu «boykot komisyonları» oldu. Boykot komisyonları her vilayette boykotu yöneten komitelerle doğrudan ilişki içinde bulunuyor ve boykotun kuralları içinde tüccarlara yardımcı olmaya çalışıyorlardı. Yine de birçok tüccar bazı karışık yollara başvurmaktan çekinmedi. Örneğin, İzmirli tüccarlar Avusturya şekerlerini kendi olanaklarıyla başka gemilere yükleyip Kavala'ya gönderdiler. «Umum Kavala Ahalisi» adına yayınlanan bir bildiriye buna engel olunmazsa tüccarları teşhir edecekleri duyuruldu. İstanbul'da da bazı tüccarlar Trieste'den aldıkları şeker markasız olarak Yunanistan'a gönderip oradan Yunan gemileriyle İstanbul'a getirmeye çalıştılar⁽²²⁾.

Kasım başlarında Avusturya ile Osmanlı Devleti arasındaki gerginliğin arttığı göze çarpıyordu. Bunu neden olan iki olay var. Birincisi, 9 Kasım günü Avusturya Sefaretinde koruma görevlisi birkaç askerin bir Galata birahanesinde asılı bulunan Osmanlı bayrağına hakaret edip yırtmaları⁽²³⁾. İkincisi de, Avusturya'nın Bab-ı Ali'ye yönelttiği bir suçlama. Buna göre memurlar, boykota karışmakta ve özellikle Osmanlı postahanelerine gelen Avusturya çıkışlı paketler memurlar tarafından dağıtılmamaktadır. Bu suçlama posta ve Telgraf Nezareti tarafından yalanlandı ve Osmanlı postalarına olan rağbet ve eleman yetersizliğinin buna yol açtığı ileri sürüldü⁽²⁴⁾. Bu suçlama, haklı nedenlere de dayansa, Avusturya'nın giderek boykottan tedirgin olmaya başladığını gösteriyordu. Selanik'den **Yeni Asır** gazetesinin yazdıklarına bakılırsa: «Boykotaj Avusturya'da ticaret alemine müthiş darbeler vurmuş, Avusturya fabrikalarından birçoğu fabrikalarını kapamaya, amelesine yol vermeye mecbur olmuştur. Avusturya'da müthiş bir buhran hükm-ü ferma'dır. Yalnız şeker fabrikalarının hisse-i senedatının 430 florinden 110 florine tenzil ettiğini söylemek bu babdaki ifadatin sıhhatine delil teşkil eder. Biz bu harb-i iktisadi'de devam ettikçe Avusturya en büyük ve müellim harbin mucib olacağı tesirattan daha müthiş darbelerle ezileceğinden hiç şüphe yoktur»⁽²⁵⁾. Nitekim Kasım ayı ortalarında, Avusturya Şe-

ker Fabrikaları Birliđi Merkez Yönetim Kurulu, Avusturya ticaret bakanlığına başvurarak boykota karşı acele bir önlem alınmasını istedi. Başvuruda, Trieste piyasasının zor durumu dile getirildi ve Osmanlı Hükümetinin boykotçulara göz yumduğu, dahası yardım ettiği belirtildi⁽²⁶⁾.

Artan şikayetler üzerine Avusturya Dışişleri Bakanı Aehrenthal 22 Kasım günü sanayici ve tüccarlarla bir toplantı yaptı. Daha sonra toplanan bakanlar kurulunun İstanbul'daki Sefir'e göndermeyi kararlaştırdığı talimatta, Avusturya mallarına karşı yapılan boykota engel olunmadıkça görüşmeleri sürdürmeyeceğinin Bab-ı Ali'ye bildirmesi istendi. Bu arada 22 ve 23 Kasım günleri Avusturya Sefiri Pallavicini Kamil Paşa ile görüşerek, devlet memuru sayılması gereken gümrük hamallarının boykotu durdurması için emir verilmesini istedi. Bu konuda Alman Sefirinin de Avusturya'nın girişimini desteklediği öne sürülüyordu⁽²⁷⁾. 25 Kasım'da Pallavicini Bab-ı Ali'ye verdiği bir notada resmî memurların boykota karıştığı, dahası yönettiği savını tekrarlıyarak, Osmanlı Hükümeti tavrını değiştirmedeği takdirde İstanbul'dan ayrılarak ülkesine döneceğini bildirdi⁽²⁸⁾. 26 Kasım günü de Avusturya Dışişleri Bakanlığı elçiliklere verdiği bir memorandumda bazı memurların göz yummasıyla örgütlenen boykot konusunda Türk hükümeti önlem almadıkça durdurulmuş bulunan görüşmelere başlanamayacağı bildiriliyordu⁽²⁹⁾. Bu gelişmeler üzerine Bab-ı Ali bütün vilayetlerdeki gümrüklere bir genelge göndererek Avusturya mallarının ithalinde zorluk çıkarılmamasını, hamalların da kamu hizmeti görmeleri dolayısıyla boykota katılmamalarını istedi. Bu genelgenin Avusturya'nın baskıları sonucu yayınlanması, tepkilere yol açtı. **Tanin**, hükümetin hamalları memur sayamayacağı öne sürdü⁽³⁰⁾. Bu arada yabancı basında da boykotla ilgili yorumlarda, Kamil Paşa hükümetinin memurlara verdiği boykotta katılmama emriyle boykota resmen son verilmiş olduğu öne sürülüyordu. Bu durumda Avusturya hükümeti de Bosna ve Hersek ile ilgili önerilerini hazırlayabilecekti. **Tanin**'in buna yanıtı ise boykotla hükümetin zaten bir ilgisi olmadığı yolundaydı. Gazeteye göre, boykotu basın ortaya attı ve halk da benimsedi. Bu durumda sorun çözümleninceye kadar halk boykotu sürdürecektir⁽³¹⁾.

Tartışmalar sürerken, boykotun da giderek zayıfladığı göze çarpıyordu. Boykotun sürdürücüsü olarak hamallardan başkası ortada görünmemeye başladı. 4 Aralık günü İstanbul gümrük hamalları toplanarak boykota devam etme kararı aldılar ve karar-

larını bildirmek için topluca İttihat ve Terakki Cemiyetine gittiler. **Tanin** de, «hükümet boykotajı resmen men edebilir, fakat hiçbir Osmanlıyı Avusturya eşyası almaya, hiç bir hamalı da cebren vapurlardan Avusturya malı çıkarmaya icbar edemez» diyordu⁽³²⁾. Diğer taraftan da, boykotun azaldığı söylentilerine karşı, bunun kişisel çıkarlarını düşünen birkaç «muhtekir» in önceden ısmarladığı mallar yüzünden olduğu öne sürülüyordu⁽³³⁾. Bu arada, Avusturya malı boşaltan mavnacı ve kayıkçılarla, buna karşı çıkan hamallar arasında çatışma çıktı. Bunlar ancak «Boykotaj Sendikası» aracılığıyla biraraya geldiler ve tarafların boykota uymaları konusunda anlaşma sağlandı⁽³⁷⁾.

8 Aralık günü Pallavicini Kamil Paşa ile bir görüşme yaptı. Bu görüşmede Viyana hükümetinin görüşmelere hazır olduğunun Kamil Paşaya bildirildiği anlaşıldı⁽³⁴⁾. Avusturya, Bosna ve Hersek'in ilhakına karşı olan ve baştanberi oldukça sert bir tavır içinde bir yandan acele silahlanmaya diğer yandan da müttefikler aramaya çalışan Sırbistan'ı yalnız bırakmaya çalışıyordu⁽³⁵⁾. Kasım ayı içinde Sırbistan'ın büyük ölçüde silah satın almış olması Avusturya'yı Osmanlı Devleti ile olan anlaşmazlığını biran önce çözümlenmeye yöneltti. Bu nedenle Avusturya Dışişleri, boykot olayını yalnız ticarî anlaşmaların çiğnenmesi olarak görüp asıl Bosna ve Hersek sorununu görüşmeye başlamayı uygun buldu⁽³⁶⁾. Birkaç gün sonra Avusturya'nın görüşmelerin başlamasına yol açan gelişmeleri özetleyen bir basın bildirisi Türk gazetelerinde de yer aldı. Bu bildiri de Avusturya'nın boykotu yürüten memurlarla ilgili bir suçlaması ve buna karşı Osmanlı Hükümetinin verdiği cevap açıklanıyordu. Avusturya'nın da bu cevabı teminat kabul ederek görüşmelere başladığını, ancak boykottan doğan her türlü zarar ve ziyandan Osmanlı hükümetini sorumlu tuttuğu belirtiliyordu. Bu açıklamalar üzerine **Tanin** Kamil Paşa hükümetini ağır bir şekilde suçlamaya başladı. **Tanin**'e göre hükümet, memurlara gönderdiği genelgeden Avusturya'ya bilgi vermekle, hem memurlara suç isnad edilmiş hem de Avusturya'nın eline bir koz verilmiş oluyordu⁽³⁸⁾.

O sıralarda, Avusturya ile anlaşma haberleri yoğunluk kazandıkça, özellikle tüccar kesiminde boykotu bırakma eğilimleri güçleniyordu. Örneğin, Yeni Pazar'da tüccarlar Selanik Boykot Komitesine başvurarak Avusturya mallarına bölgede fazla ihtiyaç olduğundan sancaklarındaki boykotun sona erdirilmesini istemişlerdi⁽³⁹⁾. Boykot zayıfladıkça onunla ilgili haberlerin verilmiş biçiminde «vatanseverlik» motifi daha ağır basmaya başladı. Ancak,

hamalların gösterdiği «vatanseverlik» de boykotu yürütenlerce bile aşırı bulunmaya başlamıştı. Alman Sefiri'nin bu konuda yaptığı şikâyet **Tanin**'de de destek buluyor ve «hamallarımızın bazen farta gayretle pek ileriye vardıkları, sair devletler ticaretine de istemiyerek sekte vurdukları görülüyor, bu da biltabiî umumun şikâyetlerini davet edebiliyor» deniyordu⁽⁴⁰⁾.

Bu arada kamuoyunu Bosna - Hersek ve boykot olayından daha çok ilgilendiren bir gelişme, seçimler sonucu Meclis-i Mebusan'ın 17 Aralık'ta açılması oldu. Meclisin açılmasıyla son bir ay içinde yoğunluk kazanan Kamil Paşa - İttihat ve Terakkî uyuşmazlığı, Hüseyin Cahit'in bir soru önergesiyle gündeme geldi⁽⁴¹⁾. Sadrazam Kâmil Paşa soru önergesine 13 Ocak'ta cevap verdi ve daha sonra yapılan oylama ile güvenoyu aldı. Kamil Paşa cevap konuşmasında, Bosna ve Hersek konusunda hükümetin gösterdiği kararlılık sonucunda Avusturya'nın kamuoyu önünde zayıf düştüğünü ve Osmanlı Hükümetinin getirdiği esasları kabul etmek zorunda kaldığını söylüyordu. Kâmil Paşa'ya göre sorun çok yakında çözümlenecekti⁽⁴²⁾.

Ocak ortalarından sonra, bazı yerlerde devam etse de boykottan artık söz edilmez oldu. 27 Şubat'ta da Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında İstanbul'da anlaşma imzalandı⁽⁴³⁾.

1908 BOYKOTU İLE İLGİLİ BAZI GÖZLEMLER

Bir ülkenin diğerine uyguladığı boykotun etkili olabilmesi için, her iki ülkenin de farklı ekonomik konumlarda olması gerekir. Endüstrileşmiş Avusturya ile hammadde üreticisi Osmanlı Devleti arasındaki ticarî ilişki, ilk bakışta boykotun etkililiğine yeterli görülebilirdi. Ancak, her iki ülkenin de sorunu diplomatik yollarla ve biran önce çözümlenmede gösterdikleri kararlılıkta boykottan daha çok etken olan unsur, emperyalist devletler arası rekabet ve denge sorunlarıydı. Avusturya ile Osmanlı Devleti'nin o zamanki ticarî ilişkilerinde göze çarpan özellikler şunlardı: Avusturya 1907 yılında toplam ihracatının % 9.2'sini Osmanlı Devleti'ne yapmış. 1906 yılı rakamı ise % 9. Boykot yılı olan 1908'de sadece % 1'lik bir azalma söz konusu⁽⁴⁴⁾. Buna karşılık, 1907 yılında Osmanlı Devleti toplam ithalatının % 18.72'sini Avusturya'dan yapmış^(*). Bu bakımdan, Osmanlı Devleti'nin başka bir kay-

(*) Bütün bu ve bundan sonraki sayısal bilgiler için ekteki tablolara bakınız.

dan ithal edilegelen malların bir kısmı başka ülkelerden satın alınmaya çalışıldı. Bu arada Avusturya'nın boşluğunu da bir ölçüde İngiltere'nin doldurduğunu görüyoruz. 1908'deki iktidar değişikliğinin ve Kâmil Paşa Kabinesi'nin İngiltere lehindeki bu gelişmede etkili olduğu düşünülebilir. Ancak Avusturya'nın yakınlığı fiyatların daha ucuz olmasını sağlıyordu. Kaldı ki, boykotun süresi de etkili bir ikamenin uygulanması için yeterli değildi. Nitekim Avusturya'dan ithal edilen mallarda 1909 rakamlarının 1907'deki düzeyi bulması da bu açıdan anlamlı.

Boykotun emperyalist devletler açısından etkisi daha genel bir boyutta, ulusçu bir uyanışın işareti olmasından geliyor. Özellikle Fransa ve İngiltere bir yandan Avusturya'dan boşalabilecek pazarı kapma hesapları yaparken diğer yandan da tedirginlik içinde sorunun biran önce çözümlenmesine çalışıyorlardı. Bu tenağa başvurması veya iç kaynaklardan ikame yoluna gitmesi Avusturya'ya oranla daha zor. Nitekim, boykot süresince, Avusturya'dirginlik yalnızca bir savaş olasılığından kaynaklanmıyordu. Boykotla birlikte kapitülasyonlar, özellikle gümrük hadleri sorunu da gündeme gelmişti. Avusturya'nın bu konuda vereceği bütün tavizlerin, sonunda kendilerini de etkiliyeceğini düşünüyorlardı.

Bu açıdan, boykot, Avusturya'ya karşı bir baskı unsuru olması kadar, belki de daha çok, Osmanlı Devleti'nin iç dinamiği açısından anlam taşımakta. Bu konuda şu görüşler öne sürülebilir :

«1908 Boykotu» ile Osmanlı tarihinde ilk kez halk bir dış hedefe karşı bilinçlendirilmeye çalışıldı ve kollektif eylem için örgütlendirildi.

O zamana dek merkezî iktidara karşı bile yine merkezî örgütlerin yukarıdan aşağı işleyen karar mekanizmasının sınırları genişledi. Yer yer kendiliğinden oluşan yerel boykot örgütlerinin göreceli de olsa kararlarda söz sahibi olduğu görüldü.

Ekonomide ulusallık sorunu da yine bu boykotla birlikte güncellik kazandı ve Türk siyasal yaşamına girdi. Bu olayı birbiri içinde iki boyutta ele alabiliriz. Birincisi, meşrutiyet kadroları ile sermayenin belirli bir kesimi arasındaki ilişki, diğeri de geniş anlamda ekonomik ulusçuluk deneyleri.

Genç Türk hareketinin sonuçtaki başarısında önemli bir katkı burjuvazinin bir kesiminden (özellikle Türk ve yahudi marjinal kesim) gelmişti. İttihat ve Terakki hükümetleri de yerli bur-

juvazinin korunması ve yatırımlarının desteklenmesi konusunda bazı adımlar atmaya çalıştılar. Nitekim 1903-1908 arası dönemde kurulan ulusal sermayeli anonim şirket sayısı 13 iken 1909-1914 yılları arasında 30 yeni anonim şirket bunlara ekleniyor ve 1908-1913 yılları arasında sınıfi istihsal %40 oranında artıyordu⁽⁴⁵⁾. 1909'da başlayan sanayiye teşvik çabaları ve 1913'de bununla ilgili yasanın çıkması da, izlenen yeni ekonomi politikasının bir örneğidir. İkame yatırımlarının gerçekleştirilmesi için alınan ilk kararlar da boykot sıralarına rastlar. 1908 yılına kadar yatırımların desteklenmesi amacıyla konulmak istenen inhisar önerileri, «muzır ve kavanin-i iktisadiyyeye muhalif» görülerek geri çevrilmekteydi. 1908 sonunda ve boykotun etkisiyle bu tutum değişmiş ve özellikle «fes, cam, billur, kâğıt ve ispermeçet gibi ihtiyacı mübremden olup, tesisleri masarif-i azîme» yi gerektiren fabrikalar için 5 senelik koruyucu imtiyaz ve inhisarın verilmesi kabul edilmişti⁽⁴⁶⁾. Ulusal kaynaklı bir ekonomiyi amaçlayan ve tüketimin de ulusal üretimle karşılanmasını savunan bazı dernekleri de 1908 boykot hareketinin bir uzantısı olarak görebiliriz. Bunlar arasında, 1912'de kurulan ve daha sonra Müzaheret-i Milliye adını alan Müdafaa-yı Milliye⁽⁴⁷⁾ ve 1913'de kurulan İstihlâk-ı Millî⁽⁴⁸⁾ cemiyetleri sayılabilir.

Boykotun biraz da kuramsal düzeyde kalan bu olumlu sonuçlarının, olay sayılarla anlatıldığında aynı olumlulukla görülmeyeceğini belirtmek isterim. Ekteki tablolar için tek tek yorum getirmeden genel bir yargıyla göreceli başarısızlığı iki nedene bağlamak mümkün: Birincisi boykotun kısa süreli olması, ikincisi de, Osmanlı ekonomisinin yapısal sorunları.

**TABLO : I — OSMANLI DEVLETİNİN BAŞLICA ÜLKELERLE
DIŞ TİCARETİ**

(Toplam dış ticaret içinde yüzde olarak)

Ülkeler	1907		1908		1909		1910		1911		1913	
	İth.	İhr.	İth.	İhr.	İth.	İhr.	İth.	İhr.	İth.	İhr.	İth.	İhr.
İngiltere	20.83	29.83	29.94	29.40	25.94	28.08	19.90	24.30	22.10	24.00	19.40	21.60
Avusturya	18.72	11.79	12.96	14.20	17.62	13.24	18.00	9.90	15.20	13.50	14.70	10.40
Fransa	9.98	18.21	10.72	20.83	11.33	19.60	9.20	20.60	8.70	18.90	8.60	19.90
İtalya	8.12	6.99	7.79	5.77	8.55	6.47	8.60	6.70	5.50	2.20	8.70	4.30
Almanya	5.49	7.53	6.15	6.59	6.90	4.51	9.20	6.00	11.50	6.10	11.20	5.70
TOPLAM	63.14	74.35	67.56	76.79	70.34	71.90	64.90	67.50	63.00	64.70	62.60	61.90

**TABLO : II — YILLIK TOPLAM İTHALAT İÇİNDE BAŞLICA
OSMANLI LİMANLARININ PAYI**
(yüzde olarak)

LİMANLAR	1907	FARK	1908	FARK	1909
DERSAADET	32.20	-4.40	27.30	+7.30	34.60
BEYRUT	13.78	-1.57	12.21	-2.45	9.76
İZMİR	12.05	-0.28	11.77	+2.78	14.55
SELANİK	10.79	+3.03	13.82	-0.58	13.24
İSKENDERUN	5.44	-0.58	4.86	-0.13	4.73
TRABZON	5.28	+1.28	6.56	+0.44	6.50
BAĞDAT	4.75	+1.35	6.10	-2.44	3.66
Dersaadet MÜLHAKATI	3.12	-0.14	2.98	+0.45	3.43
CİDDE	3.06	+1.82	4.88	-2.51	2.37
TRABLUSGARP	2.05	+0.44	2.49	-0.42	2.07
YEMEN	2.05	-0.60	1.45	-0.18	1.27
PREVEZE	1.43	+1.03	2.46	-0.09	2.37
TOPLAM	%96.00		%96.88		%98.95

TABLO : III — OSMANLI DEVLETİNİN FES İTHALATI

ÜLKELER	1 9 0 7		
	ADET	DEĞER (Osm. L.)	YÜZDE
AVUSTURYA	159,442	115,560.—	85.67
TUNUS	11,009	10,700.06	7.93
İTALYA	15,389	4,380.79	3.25
T O P L A M	185,840	130,640.85	96.85
TÜM İTHALAT	191,567	134,889.48	100.00
1 9 0 8			
AVUSTURYA	238,312	99,359.67	81.80
BELÇİKA	27,915	7,712.13	6.35
İTALYA	15,315	5,520.69	4.54
T O P L A M	281,542	112,592.49	92.69
TÜM İTHALAT	301,591	121,458.34	100.00
1 9 0 9			
AVUSTURYA	450,637	174,300.48	83.57
BELÇİKA	50,367	12,361.39	5.92
İTALYA	30,962	9,938.48	4.76
T O P L A M	531,968	196,600.35	94.25
TÜM İTHALAT	564,553	208,570.42	100.00

TABLO : IV — OSMANLI DEVLETİNİN BUHARLI MAKİNA VE AKSAMI İTHALATI *

(Osmanlı Lirası olarak değerleri ve oranları)

ÜLKELER	1907		1908		1909	
	Değer	Yüzde	Değer	Yüzde	Değer	Yüzde
İNGİLTERE	33.152.47	48.45	35,881.14	33.87	43,768.12	40.47
ALMANYA	11,575.03	16.91	16,099.28	15.19	21,704.38	20.06
AVUSTURYA	8,351.02	12.20	21,847.52	20.62	9,875.96	9.13
FRANSA	5,688.29	8.31	12,802.26	12.08	11,956.19	11.05
BELÇİKA	4,573.59	6.68	7,936.90	7.49	7,092.84	6.55
T O P L A M	63,340.40	92.55	94,567.10	89.26	94,397.49	87.26
TÜM İTHALAT	68,429.—	100.00	105,927.—	100.00	108,147.—	100.00

(*) Tabloları hazırlarken aşağıdaki kaynaklardan yararlandım :

Maliye Nezareti. **İhsaiyat-ı Maliye** : Varidat ve Mesarif-i Umumiye-yi Muhtevîdir. 1325. Birinci Sene, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1327.

Rüsumat Müdiriyet-i Umumiyesi. Memalik-i Osmaniye'nin Üçyüz Yirmi... Sene-i Maliyesine Mahsus **Ticaret-i Hariciye İstatistiği**. Dersaadet, Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekâsı, 1324, 1325, Arşak Garıyan Matbaası, 1327.

Ticaret Layihaları. Sefaret-i Seniyye ve Şehbenderleri tarafından gelen ticarî raporları muhtevî mecmua. C. I - III, İstanbul, Matbaa-yı Hayriye, 1325 - 1327.

Celal Aybar. **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Muvazenesi, 1878 - 1913**. Başvekâlet, İstatistik Umum Müd. Yay. 132, Ankara, Zerbamat Basımevi, 1939. Bu çalışma Ticaret-i Hariciye İstatistiklerine dayanmakta ancak ayrıntılar bulunmadığı gibi bazı toplamlarda da yanlışlıkları içermektedir. Ayrıca İhsaiyat-ı Maliye ile Ticaret-i Hariciye İstatistikleri arasında da yer yer farklılıklar göze çarpıyor.

NOTLAR

- (1) Bu iki olaydan özellikle Bosna ve Hersek'in ilhakı Avrupa'yı bir savaşın eşiğine getirecek ve bu yüzden daha sonra buna «Birinci Dünya Savaşı'nın Provası» da denilecektir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bk : Jacques ANCEL, *Manuel Historique de la Question d'Orient, 1792 - 1930*, Paris; Delagrave, (1931). Wade Dewood DAVID , *European Diplomacy in the Near Eastern Question, 1906 - 1909*, Illinois Studies in the Social Sciences, Vol. XXV, No. 4, Urbana : University of Illinois Press, (1940); John A. R. MARRIOTT, *The Eastern Question : An Historical Study in European Diplomacy*, Oxford : Clarendon Press, (1951); M. MINTCHITCH, *La Crise Bosniaque et les Puissances Européennes*, Paris, (1973); René PINON, *l'Europe et la Jeune Turquie; les Aspects Nouveaux de la Question d'Orient*, Paris : Perrin, (1911); Pierre RENOUVIN, *La Crise Européenne et la Grande Guerre 1904 - 1918*, Paris : Felix Alcan, (1934); B. E. SCHMITT, *The Annexation of Bosnia, 1908 - 1909*, Cambridge : University Press, (1937); Halûk ÜLMAN, *Birinci Dünya Savaşına Giden Yol ve Savaş*, A.Ü.S.B.F. Yay., No: 355, Ankara : Sevinç Mat., (1973).
- (2) Aslında İngiltere Türkiye'nin ve diğer taraf devletlerin görüşünü almadan ilhakı tanımayacağını söylemişti. İngiltere bu arada savaştan kaçınılmasını da öğütlemiş ve Türkiye'nin tazminat isteklerini destekleyeceğini bildirmiştir. Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908 - 1914)*, İstanbul : Sander, (1971), s. 48 n. 55.
- (3) «Dün Geceki Nümayişler», *Tanin*, 68, (7.10.1908 - 24 Eylül 1324), s. 7; Bu yazıda boykotun başlatıcısı ve destekleyicisi görünümünde olan Tanin Gazetesi temel kaynak olarak kullanıldı. Gazete, 90. sayısından sonra miladî tarih kullanmaya başladı. Ondan önceki sayılara gönderme yapılırken gazetenin asıl tarihi olan Rumî tarih de kullanılacak.
- (4) Ahmad, s. 49; İsmail Hakkı, «Avusturya'nın Maksad-ı hakikiyesi», *Tanin*, 69, (8.10.1908 - 25 Eylül 1324), s. 1 - 2.
- (5) Rejime yönelik ve 31 Mart'ın öncüsü olarak nitelendirilebilecek ve yöneticisi Hoca Ali Efendi'nin lâkabıyla «Kör Ali» olayı olarak anılan bu hareket için Bk. Ahmad, s. 49 - 50; Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Cereyanı*, Siyaset İlmi Serisi, No. 3, İstanbul : Baha Mat., 1962, s. 129 - 130; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt I, Kısım 2, Ankara : T.T.K. Basımevi, (1964), s. 113; «Kör Ali», *Tanin*, 70, (9.10.1908 - 26 Eylül 1324), s. 7.
- (6) Boykot ve İttihat ve Terakki konusunda Bk. Pinon, s. 274 ve devamı; Ahmad, s. 239; Youssouf Fehmi, *La Revolution Ottomane, 1908 - 1910*, Paris : V. Giard et E. Briere, (1911) ve Charles Roden Buxton, *Turkey in Revolution*, London; T. Fisher Unwin, s. 236 - 240.
- (7) *Tanin*, 70, (9.10.1908 - 26 Eylül 1324), s. 7; Selanik başından sonuna kadar boykot hareketinin en güçlü merkezlerinden biriydi. Pinon, s. 276 - 280.

- (8) «Avusturya Emteasını Almayınız», **Tanin**, a.g., s. 1, Bu konu için ayrıca Bk. Hüseyin Cahit Yalçın, **Siyasal Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 157, İstanbul: Baha Mat., (1976), s. 35 - 36.
- (9) Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, Ankara: T.T.K. Basımevi, (1951), s. 11 - 12.
- (10) «Ne Yapmalıyız» **Tanin**, 71, (10.10.1908 - 27 Eylül 1324), s. 4.
- (11) **Tanin**, a.g., s. 4 - 5. 10 Ekim gününe kadar boykotla ilgili olaylar hakkında kısa bir rapor için Bk. Gooch ve Temperley, **British Documents on the Origins of the War, 1898 - 1914**, Cilt VI, No. 424, s. 357.; Bu kaynağa göndermelerde kısaca «BDOW» denilecektir.
- (12) «Avusturya Ticaretine Karşı», **Tanin**, 72, (11.10.1908 - 28 Eylül 1324), s. 3 - 4.
- (13) «Yeni Fesler», **Tanin**, 73, (12.10.1908 - 29 Eylül 1324), s. 7; Ahmet Emin (Yalman), **The Development of Modern Turkey as Measured by its Press**, New York: Columbia University Press, (1914); s. 14 ve devamı; Pinon, c. 275; Buxton, s. 283.
- (14) «Avusturya Güceniyor», **Tanin**, 74, (13.10.1908 - 30 Eylül 1324), s. 7; Avusturya Dışişleri Bakanlığının görüşü için Bk. BDOW, s. 455 - 456.
- (15) «Dünkü Cesim İctima», **Tanin**, 75, (14.10.1908 - 1 Teşrin-i Evvel 1324), s. 8. Bu konuda ve boykotla ilgili diğer konularda René Pinon'un **l'Europe et la Jeune Turquie** adlı kitabında ilginç bilgiler vardır. Pinon bu bilgiler için Leopold Dor'un **Le Boycottage des Marchandises et des Navires Autrichiens en Turquie et son Influence sur le Commerce Français**, Marseille, Barlatier, t. y. adlı kitabından yararlandığını belirtiyor.
- (16) **Tanin**, 76, (15.10.1908 - 2 Teşrin-i Evvel 1324), s. 7.
- (17) «Avusturya Malları - Taşradaki Gösteriler», **Tanin**, 77, (16.10.1908 - 3 Teşrin-i Evvel 1324), s. 7.
- (18) **Tanin**, 79, (18.10.1908 - 5 Teşrin-i Evvel 1324), s. 7; Konya ve İzmir: **Tanin**, 80, s. 7; Menemen; a.g., 81, s. 7; Beyrut ve Ortaköy: a.g., 83, s. 7; Dedeagaç ve Yafa: a.g., 85, s. 8; Derne: a.g., 89, s. 8; Cidde: a.g., 90, s. 4.
- (19) Salih Zeki, «Ecnebi Postahaneleri», **Tanin**, 84, (23.10.1908 - 10 Teşrin-i Evvel 1324), s. 7; «Bank-ı Osmanî», **Tanin**, 91, (1.11.1908), s. 4.
- (20) **Revue du Monde Musulman**, VII, I, (1909), s. 10 - 11. **Tanin**, 92, (2.11.1908), s. 4 ve a.g., 94, (4.11.1908), s. 4.
- (21) **Tanin**, 95, (5.11.1908), s. 4.
- (22) **Tanin**, 110, (20.11.1908), s. 3.
- (23) **Tanin**, 101, (11.11.1908), s. 1.
- (24) Olay ve tezkibi için Bk. **Tanin**, 103, (13.11.1908), s. 3, **Takvim-i Vekayi**, (12.11.1908 - 30 Teşrin-i Evvel 1324), s. 1.
- (25) **Yeni Asır'dan Tanin**, 108, (18.11.1908), s. 3; ayrıca Bk. Pinon, s. 284 - 285.

- (26) **Tanin**, 111, (21.11.1908), s. 2; Avusturya basınından alınan bu haberde Avusturya Lloyd Kumpanyası gemilerinin şeker yükünü hiç bir limana çıkaramadığından sözedilirken şu limanların adı veriliyor: Selanik, Parga, Kavala, Tikveş, Dedeoğaç, Tekfurdağı, Gelibolu. Haberde, Yunan gemileriyle gönderilen şekerlerin bile Samsun, İnebolu, Trabzon, Ordu vs. limanlarına çıkarılmadığı ve Antalya, Beyrut, Yafa, Trablus ve Bingazi limanlarında da şekerlerin kabul edilmediği belirtiliyor.
- (27) BDOW, No. 458, s. 504. Almanya'nın tutumu konusunda Bk. BDOW, No. 460, s. 505 - 506.
- (28) **Tanin**, 117, (27.11.1908), s. 1 - 3.
- (29) BDOW, No. 466, s. 512 - 513.
- (30) **Tanin**, 119, (29.11.1908), s. 4.
- (31) «Türkiye Avusturya Münasebatı», **Tanin**, 124, (4.12.1908), s. 2; Kamil Paşa'nın bu tutumu içeride tepkilere yol açmışsa da, baştan beri arabuluculuk yapmaya çalışan İngiltere ve Fransa tarafından olumlu karşılanmıştı. Bk. BDOW, No. 475, s. 518 - 519. Ayrıca Fransa'nın ve İtalya'nın arabuluculuğu konusunda Bk. BDOW, No. 462, s. 506 - 507.
- (32) «Hamiyetli Hamallar», **Tanin**, 125, (5.12.1908), s. 4.
- (33) «Boykotaj Azalamaz», **Tanin**, 126, (6.12.1908), s. 3.
- (34) **Tanin**, 131, (11.12.1908) s. 3.
- (35) Sırbistan ile Osmanlı Devleti arasında askeri bir anlaşma imzalanması konusunda Bk. BDOW, No. 462, s. 506 - 507.
- (36) Avusturya Dışişleri Bakanı Baron von Aehrenthal'in 10 Aralık'ta belirttiği bu görüş ve genel diplomatik durum konusunda Bk. BDOW, No. 483, 484, s. 526 - 530.
- (37) **Tanin**, 129, (9.12.1908), s. 3.
- (38) İsmail Hakkı, «Avusturya ile Müzakerat Başlıyor», **Tanin**, 135, (15.12.1908), s. 1 - 2.
- (39) **Tanin**, 136, (16.12.1908), s. 3. Bu haberdan birkaç gün sonra Avusturya Yeni Pazar'ı Türkiye'ye bırakmayı önerdi. Bunun yanısıra gümrüklerin yüzde 15'e çıkarılması ve Avusturya postahanelerinin kaldırılması da teklifler arasında yer alıyordu. «Avusturya'nın Teklifleri», **Tanin**, 139, (19.12.1908), s. 2.
- (40) **Tanin**, 146, (26.12.1908), s. 2, Bazı saldırı olayları için Bk. Pinon s. 282-283.
- (41) Kamil Paşa'nın işbaşına geldiğinden beri izlediği iç ve dış politika konusundaki bu soru önergesinin metni için Bk. **Tanin**, 151, (31.12.1908), s. 1 - 2.
- (42) «Sadrazamın İzahatı», **Tanin**, 163, (14.1.1909), s. 1 - 3. Avusturya'nın kabul ettiği öneriler şunlardı:
1. Yeni Pazar Sancağında Berlin Anlaşmasının Avusturya'ya verdiği bütün haklardan vazgeçilecek,

2. Bir ticaret anlaşması imzalanacak ve bu arada Türkiye'deki yeni rejimi güçlendirme amacıyla gümrük vergileri arttırılacak.
3. Bosna ve Hersek'e karşılık Avusturya iki buçuk milyon Osmanlı Lirası tazminat verecek.

Bk. BDOW, No. 510, s. 562.

- (43) Anlaşma metni için Bk. BDOW, No. 622, s. 638 - 640.
- (44) E. Bogert, **Austro - Hungarian Maritime Trade with the Ottoman Empire, 1873 - 1895 : A Commercial History**, University Microfilms, Michigan : Ann Arbor, (1976), s. 751. Appendix I ve s. 466 - 471.
- (45) Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğunun İktisadî Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara : Tisa Mat., (1970), s. 122 ve 287.
- (46) Hakkı Nezihi, **50 Yıllık Oda Hayatı, 1882 - 1932**, İstanbul Sanayi ve Ticaret Odası Yay., No. 45, İstanbul : Sanayii Nefise Mat., (1932), s. 193 - 195.
- (47) Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, Cilt 2, Kısım IV, Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi, (1952), s. 493 - 498.
- (48) Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, İstanbul : Doğan Kardeş Mat., (1952), s. 386.